

พุทธปรัชญา : วิเคราะห์และวิจารณ์

พระมหามฆวรินทร์ ปุริสุตโตโม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย
อีเมล: maghavin9@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาความรู้เกี่ยวกับกำเนิดพระพุทธศาสนาและพุทธปรัชญา 2) เพื่อได้ความรู้เกี่ยวกับการวิเคราะห์และสรุปพุทธปรัชญา จากการศึกษา พบว่า ตั้งแต่เกิดพระพุทธศาสนาขึ้น ประชาชนทุกวรรณะในสังคมชมพูทวีปได้รู้ปรัชญาศาสนาแนวอเทวนิยม และพุทธปรัชญาของพระพุทธเจ้าเมื่อแผ่ไปยังนานาประเทศก็ได้รับการยอมรับในความเป็นสัจธรรมและจริยธรรมที่สากลจนกลายเป็นวิถีชีวิตของคนในถิ่นสถานนั้น ๆ

คำสำคัญ: พุทธปรัชญา

The Buddhist Philosophy : Analysis and Criticism

Phramaha Maghavin Purisuttamo

Graduat School, Mahamakut Buddhist University

E-mail : maghavin9@yahoo.com

ABSTRACT

The article was follow objectives : 1) to gain knowledge about the origin of Buddhism and Buddhist Philosophy, 2) to gain knowledge about the analysis and conclusion of Buddhist philosophy. The study found that since the birth of Buddhism. People in every caste in the Indian subculture know the doctrine of the atheistic religion. The Buddhist philosophy of the Buddha, when spread to many countries, is recognized in the truth and ethics of the world as a way of life of the people.

Keywords : Buddhist Philosophy

1. เกริ่นนำ

โดยทั่วไปเวลาพูดถึงปรัชญามักจะมีคนรับรู้และเข้าใจไปอย่างหลากหลายนัยยะ คือ มีทั้งความเข้าใจที่เป็นไปตามหลักวิชาการและความเข้าใจตามสัญชาตญาณที่รับรู้ต่อ ๆ มา ดังนั้น ปรัชญาจึงเป็นองค์ความรู้ที่ยังต้องเสาะแสวงหาคำตอบที่ถูกต้องตามหลักวิชาการต่อไปอีก มิเว้นแม้กระทั่ง ข้อถกเถียงในความเป็นปรัชญาของพระพุทธศาสนาที่มักเรียกติดปากกันว่าพุทธปรัชญา ก็ยังเป็นข้อโต้แย้งกันระหว่างนักการศาสนากับนักปรัชญาที่มีคำตอบที่แตกต่างกัน หมายความว่ามื่อนักปรัชญาบางส่วนโดยเฉพาะนักปรัชญาตะวันตกมองว่าพระพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญา แต่มีบางส่วนโดยเฉพาะนักการศาสนาสมัยใหม่พร้อมยอมรับในความเป็นปรัชญาของศาสนาเช่นศาสนาพุทธได้ กล่าวเฉพาะผู้เขียนก็ยอมรับว่าพระพุทธศาสนาไม่ใช่ปรัชญาแน่นอน แต่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาได้ ด้วยว่าหลักคำสอนในพระพุทธศาสนามีแง่คิดหรือสามารถตีความเพื่อหาคำตอบที่แท้จริงได้อย่างหลากหลายนั่นเอง

จากที่กล่าวมาข้างต้น ความเป็นปรัชญาจึงสามารถใช้ได้กับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา และเมื่อยอมรับในหลักการดังกล่าวแล้ว การทำความเข้าใจในพุทธปรัชญาจึงควรเริ่มต้นในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ การรู้และเข้าใจในปรัชญาอินเดียทั้ง 6 ลัทธิ นั้น ยังไม่ถึงว่าเพียงพอต่อความเข้าใจในปรัชญาอินเดียทุกระบบ ด้วยว่ายังมีปรัชญาอินเดียบางส่วนที่มีความแตกต่างจาก 6 ลัทธิดังกล่าวมาแล้วนั้น โดยเฉพาะปรัชญาที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าคือปรัชญาของพระพุทธเจ้านั่นเอง กล่าวคือพุทธปรัชญานับว่าเป็นปรัชญาแห่งชีวิตของชาวอินเดียอีกสายหนึ่งที่มีบทบาทมีความสำคัญและมีความเป็นมาที่ยาวนาน พร้อมเป็นปรัชญาที่เต็มไปด้วยหลักทฤษฎีและการปฏิบัติที่สมบูรณ์แบบ ฉะนั้น ในที่นี้จึงจักได้เสนอเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์พุทธศาสนาที่เป็นพื้นฐานความเข้าใจในพุทธปรัชญาแล้วจักได้วิเคราะห์วิจารณ์พุทธปรัชญาต่อไป

1. พุทธศาสนประวัติ

กำเนิดพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุด เป็นหนึ่งในสามศาสนาที่สำคัญ ๆ ของโลก มีแหล่งกำเนิดในดินแดนที่เรียกกันว่า “ชมพูทวีป” ปัจจุบันได้ถูกแบ่งออกไปเป็นหลายประเทศ เช่น อินเดีย ปากีสถาน บังกลาเทศ ภูฏาน และเนปาล

เจ้าชายสิทธัตถะ ทรงถือกำเนิด ณ ดินแดนที่อยู่ทางเหนือของชมพูทวีป ปัจจุบันดินแดนแห่งนี้อยู่ในเขตแดนประเทศเนปาล ทรงประสูติที่สวนลุมพินีวันซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับนครเทวทหะในวันวิสาขะเพ็ญเดือน 6 ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกษัตริย์ผู้ครองนครกบิลพัสดุ์ เมืองหลวงของแคว้นสักกะกับพระนางสิริมหามายาราชิดาของกษัตริย์โกถิลยวงศ์ผู้ครองนครเทวทหะ

พุทธปรินิพพาน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมะและประกาศอมตธรรมเป็นเวลาถึง 45 พรรษา มีผู้ปฏิบัติตาม และบวชตามพระองค์จนได้บรรลุนิพพานนับจำนวนไม่ถ้วน พระองค์ทรงเป็นนาถของโลกอย่างแท้จริง ธรรมที่

พระองค์แสดงแล้วบัญญัติแล้วเป็นสิ่งทนต่อการพิสูจน์ (อภาลิโก) ไม่ว่าวิทยาศาสตร์หรือดาราศาสตร์จะเจริญก้าวหน้าไปขนาดไหนก็ตาม ไม่อาจจะลบล้างธรรมะของพระองค์ได้เลย

ในวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ พระพุทธเจ้าได้เสด็จจำพรรษาที่บ้านเวฬุคาม ประทับสำราญอิริยาบถที่สวนมะม่วงของนายจุนทะผู้เป็นบุตรของนายช่างทอง เขตเมืองเวสาลี นายจุนทะได้ทราบข่าวว่าพระองค์เสด็จมาประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของตน จึงเข้าไปกราบทูลอัญเชิญให้เสด็จรับภัตตาหารเช้าที่เรือนของตน และได้ถวายภัตตาหารเช้าซึ่งเป็นอาหารมื้อพิเศษมีชื่อว่า “สุกรมัทวะ” พระพุทธเจ้าทรงเสวยสุกรมัทวะนั้นเป็นการเสริมศรัทธา และทรงอนุโมทนาผลแห่งปัจฉิมทาน จากนั้นทรงรับสั่งให้นายจุนทะนำอาหารไปทิ้งเสีย

จากนั้น พระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ก็เสด็จกลับจากบ้านของนายจุนทะ ในระหว่างนี้เองพระองค์ทรงอาพาธหนัก แต่ก็ทรงอดกลั้นด้วยอธิวาสนขันธ์ ทรงมีพระสติสัมปชัญญะไม่ทรนทราย และเสด็จต่อไปยังเมืองกุสินาราทั้ง ๆ ที่ยังประชวรอยู่ ครั้นเสด็จไปถึงศาลวันสวนของเจ้ามัลละ ทรงประทับระหว่างต้นรังทั้งคู่ ตรัสสั่งให้พระอานนท์จัดที่ประทับถวาย พระองค์หันพระเศียรไปทางทิศเหนือเสด็จบรรทมอนุภูฐานไสยาคือตั้งพระทัยที่จะไม่เสด็จลุกขึ้นอีก ขณะใกล้จะปรินิพพานนี้ พระองค์ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายที่เฝ้าแวดล้อมดูอาการประชวรของพระองค์อยู่ เป็นปัจฉิมโอวาทครั้งสุดท้ายว่า อามนตยามิ โว ภิกษเว ขยวยธมมา สงขารา อปุปมาเทน สมปาเทถ. ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่าสังขารทั้งหลายมีความสิ้นไปและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังกิจให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด และพระองค์ยังตรัสต่อไปอีกว่า โย โว อานนท ธมโม จ วินโย มया เทลิตो ปญฺญโต โส โวมมจฺเจน สตถา. ตูก่อนอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใดที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย พระธรรมและพระวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว จากนั้น พระองค์ก็เสด็จดับขันธปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรี วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 พระชนมายุได้ 80 พระพรรษา

2. ความหมายของพุทธปรัชญา

ตามที่ทราบกันโดยทั่วไป พุทธปรัชญามีความหมายอย่างหลากหลาย ดังที่มีนักวิชาการในสังคมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันให้ความหมายไว้ดังนี้

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ดร. สุนทร ฌ รังษี กล่าวไว้ว่า หลักพุทธปรัชญา คือ หลักคำสอนที่เกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา พุทธปรัชญา จะจำกัดวงอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพระพุทธศาสนาเท่านั้น จะไม่รวมถึงส่วนที่เป็นศาสนา ศาสนบุคคล ศาสนพิธีและศาสนสถาน เว้นเสียแต่ว่าส่วนต่าง ๆ เหล่านี้จะไปเกี่ยวข้องกับศาสนธรรมที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น

หลักพุทธปรัชญา พระพุทธเจ้าทรงอุปมาหลักคำสอนทั้งหมดดุจฟวงแพ หรือเครื่องใช้ เครื่องอาศัย มิใช่มีไว้เพื่อโอ้อวด หรือเพื่อยึดมั่น แต่เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือนำไปสู่วัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ หลัก

การที่ว่า สิ่งที่พิสูจน์ได้เท่านั้นคือ ความจริง พุทธศาสนาได้ประกาศไว้กว่า 2,500 ปีมาแล้วว่า ความจริงจะต้องเป็นสิ่งที่ 1) มีเหตุผล 2) พิสูจน์ทดลองได้ 3) เป็นที่ยอมรับกันโดยผู้รู้ทั้งหลายและ 4) เป็นความจริงสากลตลอดไป (สุนทร ณ รัชชี, 2550, หน้า 10)

รองศาสตราจารย์ ชัยวัฒน์ อัดพัฒน ก่อว่า พุทธปรัชญา ได้เน้นความสำคัญที่ความคิด ความเชื่อของมนุษย์มากกว่าด้านอื่น ๆ เพราะเป็นตัวกำหนด ชี้นำการกระทำทุกอย่างในทุกกิจกรรมที่กระทำ ฉะนั้น ปรัชญาอันตดา จึงมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การวิเคราะห์ความจริงที่แท้ในเรื่องนี้ให้แจ่มแจ้ง เพื่อปลูกฝังความเข้าใจและทัศนคติที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ในระดับต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลที่น่าปรารถนาทั้งในชีวิตส่วนตนเองและสังคม เช่น ระดับธรรมดา – บุคคลเมื่อเข้าใจความจริงข้อนี้แล้ว จะตระหนักในพฤติกรรมที่ตนเองหลอกลวงตนเองมาตลอดด้วยการเห็นแก่ตัวอันเป็นความหลงผิดว่ามีตัวตนแน่นอน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า : “ผู้ไม่เข้าใจความจริงแท้ ย่อมจะพรั่นพวยว่า บุตรของเรามีทรัพย์สมบัติของเรา มี (แล้ว) บุตรและทรัพย์จะมีแต่ที่ไหนเล่า” และระดับสูง :- พุทธปรัชญาชี้ว่า เมื่อรู้แจ้งในเรื่องอันตดา ชื่อว่ารู้แจ้งในสัจธรรมแห่งชีวิต ชื่อว่าบรรลุถึงอุดมคติสูงสุดที่พุทธปรัชญาประสงค์ จะได้รับผลคือ ความสุขสงบและความเป็นอิสระ (ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, 2553, หน้า 76-77)

รองศาสตราจารย์ ดร. ประยงค์ แสนบูรณ กล่าวไว้ว่า หลักพุทธปรัชญา คือ หลักคำสอน พื้นฐานของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวข้องที่เป็นความจริงและมีเหตุผล เป็นหลักการปฏิบัติงานให้ประสบความสำเร็จมี 5 ประการ คือ

- 1) เว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง (สัพพปาปัสสะ อกรรมัง คือ ศีล) ทำแต่ความดี (กุสลัสสุปสัมปทา คือ สมာธิ) และทำจิตใจให้บริสุทธิ์ (สจิตตปริโยทปนัง คือ ปัญญา)
- 2) เน้นการปฏิบัติ ถือว่าความจริงต้องเกิดมาจากการปฏิบัติมิใช่มาจากการเรียนรู้ หรือการท่องจำจากตำรา
- 3) เน้นการดับทุกข์ ทุกศาสนาจะมีคำสอนเรื่องการพ้นทุกข์ จะต่างกันที่การปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์และภาวะของการดับทุกข์เท่านั้น
- 4) เน้นทดสอบพิสูจน์ ยึดถือหลักเหตุผลและเป็นเหตุผลที่ทำหายให้คนพิสูจน์ (เอหิปปัสสิโก) โดยมีให้เชื่อถือแบบงมงายไร้หลักการหลักเหตุผล
- 5) เน้นหลักสันติ เริ่มตั้งแต่สันติระดับต้นจนถึงระดับสูงสุด คือ นิพพาน สันติระดับต้น คือ การรักษากายและวาจาให้สงบโดยการปฏิบัติตามหลักศีลธรรม เมื่อเขาทำสมาธิอยู่ประจำเขาก็จะสงบไม่ฟุ้งซ่าน (ประยงค์ แสนบูรณ, 2547, หน้า 56-57)

อดิศักดิ์ ทองบุญ กล่าวไว้ว่า พุทธศาสนาเป็นปรัชญา เพราะพระพุทธศาสนาถือทั้งหลักศรัทธาและปัญญา (เหตุผล) ตามหลักคำสอนและยังได้กล่าวถึงคัมภีร์อรรถกถา ฎีกาและอนุฎีกาว่าเป็นอุบัติการณ์แห่งพุทธปรัชญาอีกด้วย ที่ได้กล่าวไว้เช่นนี้ เพราะได้วิเคราะห์จากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยปัญญา (เหตุผล) เป็นสำคัญ มิใช่ศาสนาที่สอนให้คนเชื่อเพียงอย่างเดียว แต่สอนให้คนใช้วิจารณ์ญาณ

และลงมือพิสูจน์หลักคำสอนต่าง ๆ ว่าเป็นจริงตามที่กล่าวหรือไม่ ซึ่งตรงกับหลักการของปรัชญาที่มุ่งให้คนแสวงหาความรู้และความจริงด้วยเหตุผล (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2532, หน้า 49)

ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์ กล่าวว่า ปรัชญาพุทธ เป็นลักษณะ “สัจนิยม” หรือ “ธรรมชาติ” ถือว่าสภาวะธรรมทั้งหลายต้องเป็นไปตามหลักแห่งธรรมชาติและหลักแห่งความเป็นจริง ดังนั้นปรัชญาพุทธจึงสั่งสอนโดยเน้นหลักที่เหตุผลและวิจารณ์ญาณ โดยการเตือนสติให้คนทุกคนได้คิดพิจารณาไตร่ตรองใคร่ครวญดูก่อนด้วยปัญญาของตนเอง ก่อนที่จะเชื่อและปฏิบัติตามคำสอนของใคร ๆ (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, 2526, หน้า 62)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บุญมี แทนแก้ว กล่าวไว้ว่า พุทธปรัชญา คือ เป็นปรัชญาที่ค้นพบโดยพระพุทธเจ้า เป็นปรัชญาที่ตระหนักในความจริงที่เรียกว่า “สัจนิยม” อันเป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่ในโลกไม่มีสิ่งใดมาบังคับให้เป็นไป จึงเรียกว่า “ธรรมชาตินิยม” แต่บางลัทธิอาจมองพุทธปรัชญาเป็นสุขนิยมบ้าง อสุขนิยมบ้าง หรือทุนนิยมบ้าง จะเป็นจริงหรือไม่ ควรศึกษาไตร่ตรองดูให้ถ่วงถ่วงด้วยเหตุผลและด้วยวิญญูญาณของวิญญูก่อน การจะเชื่ออะไรว่าเป็นจริงควรใคร่ครวญพิจารณาด้วยเหตุผลด้วยปัญญาของตน ดังในกาลามาสูต หรือเกสปุตตยสูตรว่า

1. อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา
2. อย่าเชื่อโดยถือสืบ ๆ กันมา
3. อย่าเชื่อโดยการเล่าลือ
4. อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำรา หรือคัมภีร์
5. อย่าเชื่อด้วยการอ้างเหตุผลทางตรรก
6. อย่าเชื่อด้วยการอนุমান
7. อย่าเชื่อด้วยการคิดแบบเอาตามแนวเหตุผล
8. อย่าเชื่อเพราะตรงกับความเห็น หรือทฤษฎีที่ตนคิดไว้
9. อย่าเชื่อว่ารูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ หรือน่าเชื่อถือได้
10. อย่าเชื่อว่าท่านสมณะนี้เป็นครูอาจารย์ของเรา

ฉะนั้น การจะเชื่ออะไรตนต้องเข้าใจแจ่มแจ้ง หรือเรื่องนั้นต้องประจักษ์แจ้งแก่ตนแล้วและสามารถเกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมเมื่อปฏิบัติตาม (บุญมี แทนแก้ว, 2544, หน้า 53-54)

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อีริชโชติ เกิดแก้ว กล่าวไว้ว่า พุทธปรัชญา หมายถึง วิทยาการขั้นสูงที่สอนให้มนุษย์รู้จักตัวเอง ผู้อื่นและสิ่งอื่น ๆ ตามความเป็นจริงและเป็นวิทยาการที่ต้องลงมือศึกษาและปฏิบัติด้วยตนเอง โดยมีความหลุดพ้นจากกิเลสตามลำดับขั้นเป็นเป้าหมาย (อีริชโชติ เกิดแก้ว, 2553, หน้า 24)

สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง กล่าวว่า พุทธปรัชญา เรียกว่า “ปรมัตถธรรม” (ปรม

+ อัธยาศัย + ธรรม = ธรรมที่มีอยู่จริงอย่างยิ่งในโลกของเรานี้ ทางพุทธปรัชญา จำแนกออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ก) รูปธรรม ได้แก่ สิ่งที่มีอยู่จริงอันเรียกว่า รูป ซึ่งมีอยู่ต่างหากจากนามธรรม และเป็นตัวยื่นให้จิตรับรู้อารมณ์ หรือหลุดพ้น (วิมุต) จากการรับรู้ มีคุณสมบัติ 3 ประการ คือ 1) เปลี่ยนแปลงคุณภาพได้ (รูปสติติ รูป) กับปัจจัยปรุงแต่ง 2) แปรสภาพได้ (วิภังคะ) คือ การกระทบกับปัจจัยที่มีอิทธิพลเหนือกว่า และ 3) โดยตัวของมันเองเป็น อภัยกถา (อภัยกตา) คือ ไม่ดี, ไม่ชั่ว, ไม่เป็นคุณ, ไม่เป็นโทษ และ ข) นามธรรม ได้แก่ ธรรมชาติที่มีใช้รูป ซึ่งมีคุณภาพสามารถมีสัมพันธด้วยการรับรู้ จำแนกแยกเป็น 3 ชนิด 1) จิต คือ ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ 2) เจตสิก คือ ธรรมชาติที่เป็นสัมปโยค (กำกับอยู่ด้วยกัน) กับจิต โดยอุปมาอุปมัยว่า ถ้าจิตเป็นราชรถ เจตสิกก็เป็นสารถีประจำราชรถนั้น และ 3) นิพพาน คือ สภาพของจิตที่ได้รับการชำระแล้วจากกิเลส ตัณหา อุปทาน, มีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้งแล้วซึ่งสภาพธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงของรูปและนาม, และหลุดพ้นจากเหตุและขั้นทั้งหลายทั้งปวง จนบรรลุถึงซึ่งความสงบเยือกเย็นอย่างแท้จริง (สุภัทฺธ สุนคธาภิรมย์ ณ พัทลุง, 2524, หน้า 2-3)

สรุปแล้ว ความหมายของพุทธปรัชญานี้มุ่งเน้นไปที่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยเป็นการอธิบายหลักคำสอนแต่ละหัวข้อด้วยวิธีการทางปรัชญา ยกตัวอย่างเช่นเรื่องนิพพาน ก็เป็นการศึกษาหลักคำสอนเรื่องนิพพานในพระพุทธศาสนาเพื่อต้องการสรุปหาความจริงเกี่ยวกับความมีอยู่จริงของนิพพานดังกล่าว ดังนั้น ความหมายของพุทธปรัชญาที่นักวิชาการข้างต้นทั้งหมดกล่าวมาจึงเป็นการให้ความหมายบนองค์ประกอบของศาสนาในเรื่องศาสนธรรมหรือพุทธธรรมเป็นหลัก

3. ลักษณะของพุทธปรัชญา

ลักษณะพุทธปรัชญาคือลักษณะแห่งพุทธธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีจำนวน 84,000 พระธรรมขันธ์ โดยจำนวนดังกล่าวทั้งหมดนับว่ามากมาย ดังนั้น ในที่นี้ จึงจักนำเสนอลักษณะของพุทธปรัชญาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ปรัชญาแห่งการทำลายกิเลสที่เป็นต้นเหตุของความทุกข์ทั้งหมด พระพุทธคุณบวว่า “อรหัง” มี 4 ประการ คือ

- 1.1 ผู้ไกลจากกิเลส หรือผู้ทำลายกิเลสที่เปรียบเสมือนข้าศึก
- 1.2 ผู้หัก หรือทำลายซึ่งกำแห่งสังสารวัฏ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป
- 1.3 ผู้ควรรับปัจจัยสี่ มีจีวร เป็นต้น เพราะพระองค์เป็นทักษิณายบุคคลผู้ประเสริฐ
- 1.4 ผู้ไม่ทำบาปในที่ลับ เพราะพระองค์ทรงหมดกิเลส

2. ปรัชญาแห่งการพึ่งตนเอง พระพุทธคุณบวว่า “สัมมาสัมพุทธโ” ที่แปลว่า ผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง ไม่มีครูอาจารย์ผู้สอนโลกุตตรธรรม หรือศึกษาจากหลักคำสอนเรื่องการพึ่งตนเอง ในอัตตวรคคฺขุททกนิกาย ธรรมบวว่า “ตนแล เป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่น ใครเล่าจะเป็นที่พึ่ง เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก พุทธดำรัสนี้ชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะของพุทธ

ปรัชญาที่มุ่งให้มนุษย์กระทำเรื่องต่าง ๆ ด้วยตนเอง บุคคลอื่นจะเข้ามาช่วยก็ต่อเมื่อเรื่องนั้นอยู่เหนือความสามารถของเราและเป็นการเข้ามาช่วยเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เรื่องนี้ได้แสดงถึงความจริงที่ว่า ความสุข ความทุกข์ ความสำเร็จ ความล้มเหลว ความเจริญ หรือความเสื่อมขึ้นอยู่กับตัวมนุษย์เป็นสำคัญ ไม่ใช่เกิดจากโชควาสนา การตกลงดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตัวอักษร หรือฤกษ์ยาม

3. ปรัชญาแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้สมบูรณ์ ชีวิตมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพุทธปรัชญาขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ ความรู้จริงและการปฏิบัติที่ถูกต้องดีงาม จากพระพุทธคุณบทว่า “วิชชาจรณสัมปันโน” แปลว่า ผู้ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชา หมายถึง ความรู้แจ้งที่กล่าวถึงวิชา 3 และวิชา 8 และกล่าวถึงจรณะ หมายถึง หลักปฏิบัติเพื่อความดีงาม มี 15 ประการ คือ (1) ศีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล (2) อินทรีย์สังวร การสำรวมอินทรีย์ (3) โภชนเมตตัตถุญจตา การรู้จักประมาณในการบริโภค (4) ซาครยานุโยค การประกอบความเพียรด้วยสติที่ตื่นอยู่เสมอ (5) สัทธา การเชื่ออย่างมีปัญญา (6) ทิธี ความละเอียดต่อความชั่ว (7) โอตตปปะ ความกลัวต่อความชั่ว (8) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ที่ได้ศึกษามาก (9) วิริยารัมภะ การปรารถนาความเพียร (10) สติ ความระลึกอยู่เสมอ (11) ปัญญา ความรอบรู้ (12) ปฐมฌาน (13) ทุตติฌาน (14) ตติยฌาน และ (15) จตุตถฌาน ซึ่งจรณะเหล่านี้ คือ ทางเดินที่นำไปสู่ความสำเร็จ

4. ปรัชญาที่นำไปสู่ความดีงาม พระพุทธคุณบทว่า “สุคโต” แปลว่า ผู้เสด็จไปดีแล้ว มีความหมาย ดังนี้

4.1 ผู้ดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นทางที่งดงาม

4.2 ผู้ดำเนินไปสู่พระนิพพาน

4.3 ผู้เสด็จไปดีแล้ว เพราะทรงละกิเลสอย่างเด็ดขาดด้วยอรหัตตมรรค

4.4 ผู้เสด็จไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่สัตว์โลก เพราะการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้ามุ่งเพื่อประโยชน์และความสุขของสัตว์โลกเป็นสำคัญ

5. ปรัชญาแห่งการรู้แจ้งโลกตามความเป็นจริงไม่ติดอยู่ในโลก พระพุทธคุณบทว่า “โลกวิทู” หมายถึง ทรงรอบรู้โลกทางกายภาพ เช่น มนุษย์โลก สัตว์โลก สังขารโลก โอกาสโลก เป็นต้น และทรงรู้โลกคือความจริงของชีวิต เช่น อริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สาเหตุของความทุกข์ การดับทุกข์และหนทางที่นำไปสู่การดับทุกข์ เป็นต้น

6. ปรัชญาแห่งการฝึกตนและผู้อื่น พระพุทธคุณบทว่า “อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ” หมายถึง ผู้เป็นสารถิที่ฝึกตนได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าบุคคลอื่นด้วยคุณ เช่น ศีล สมาธิ ปัญญาวิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ เป็นต้น เพราะทรงฝึกฝนพระองค์จากปฏุชนสู่ความเป็นพระอริยบุคคลด้วยการบำเพ็ญบารมีอย่างยาวนาน สำหรับการฝึกฝนผู้อื่นพระองค์จะทรงใช้วิธีการฝึกที่เหมาะสมแก่วาสนา (ความเคยชิน) อุปนิสัย (การอบรมสั่งสมไว้) อหิมุตติ (ความถนัด) อินทรีย์ (ความพร้อม) ของบุคคลนั้น ๆ

7. ปรัชญาแห่งความเป็นครูที่สูงส่ง พระพุทธคุณบทว่า “สัตถา เทวมนุสสานัง” แปลว่า ผู้

เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยคุณสมบัติของครูที่ควรแก่ความเป็นครูของบุคคลในทุกระดับชั้น ทรงสอนด้วยความเมตตา มีใช้เพื่อลาภสักการะและคำสรรเสริญ แต่ทรงมุ่งประโยชน์สุขของผู้ฟัง

8. ปรัชญาแห่งการรู้แจ้ง ตื่น เบิกบาน พระพุทธคุณบทว่า “พุทโธ” แปลว่า ผู้รู้ หมายถึง ผู้ตรัสรู้หรือริสัจสี ผู้ตื่น หมายถึง ผู้ตื่นจากอวิชชา ความไม่รู้จริง ผู้เบิกบาน หมายถึง ผู้มีพระทัยบริสุทธิ์ สะอาด หมดจดจากกิเลส ความหมายของคำว่า “พุทโธ” มุ่งให้ผู้ศึกษาได้รู้แจ้งในอริยสัจสี่ ตื่นจากอวิชชาและมีจิตผ่องใสตามพระพุทธเจ้า

9. ปรัชญาแห่งการใช้ปัญญาจำแนกแยกแยะ พระพุทธคุณบทว่า “ภควา” หมายความว่า

9.1 ผู้ทรงทำลายกิเลส เช่น ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

9.2 ผู้จำแนกแยกแยะ แจกแจงธรรม

9.3 ผู้ถึงที่สุดแห่งภพ (นิพพาน)

9.4 ผู้ทรงอบรมกายด้วยศีล อบรมจิตด้วยสมาธิและปัญญาอย่างบริบูรณ์ (ธีรโชติ เกิดแก้ว, 2553, หน้า 16-20)

จากที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้เข้าใจได้ว่าพุทธปรัชญานี้มีลักษณะรวม ๆ อยู่ 3 ประการ คือ ศีล หมายถึง การมีความปกติหรือสงบเรียบร้อยทางกาย สมาธิ หมายถึง การมีจิตใจที่ตั้งมั่น ไม่วอกแวกสงบนิ่ง และ ปัญญา หมายถึง การมีความรอบรู้ในกองสังขารหรือในสรรพสิ่ง ดังนั้น ลักษณะของพุทธปรัชญาจึงเป็นลักษณะแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก ซึ่งประกอบไปด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมนั่นเอง

4. หลักการ วิธีการ และเป้าหมายของพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาเป็นหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงนำเสนอไว้ในพระไตรปิฎก โดยรวมแล้ว จะประกอบไปด้วยหลักการ วิธีการ และเป้าหมาย ดังนี้

1. หลักการ หลักการสำคัญในการเข้าถึงความจริงในระดับต่าง ๆ ของพุทธปรัชญา คือ ปัญญา แม้ว่าพุทธปรัชญาจะมีหลักศรัทธา แต่มิได้หมายความว่าพุทธปรัชญาจะมุ่งสอนให้คนเชื่ออย่างเดียว ตรงกันข้ามพุทธปรัชญา กลับสอนให้คนใช้วิจารณ์ญาณตรวจสอบเรื่องต่าง ๆ ที่รับรู้มาอย่างละเอียดถี่ถ้วน จากหลักคำสอนในกาลามสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการตรวจสอบความรู้ที่รับมาจากแหล่งข้อมูลภายนอก (ปรโตโฆชะ) ด้วยการใช้วิธีการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์อย่างละเอียด เรียกการคิดแบบนี้ว่า “โยนิโสมนสิการ” หมายถึง การคิดเรื่องต่าง ๆ อย่างละเอียดจนเข้าถึงความจริงของเรื่องนั้นอย่างถูกต้อง โดยมีกระบวนการคิด 10 วิธี

2. วิธีการ การเข้าถึงความรู้และความจริงที่เป็นเป้าหมายสูงสุด (ปรมัตถสัจจะ) นั้นจะใช้หลัก

ของสมณะเป็นบรรทัดฐานเบื้องต้นของการทำจิตให้สงบ (สมาธิ) และหลักวิปัสสนา เพื่อพัฒนาจิตที่เป็นสมาธิให้เกิดปัญญาหยั่งรู้เรื่องต่าง ๆ ตามเป็นจริง

3. เป้าหมาย เป้าหมายของความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ โดยส่วนใหญ่แล้วมุ่งเพื่อสร้างดุลยภาพให้แก่ชีวิตมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ช่วยให้วิทยาการในโลกที่เกี่ยวกับวัตถุเจริญอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้มนุษย์มีความกินดี อยู่ดี สะดวกสบายมากขึ้น สรุปลักษณะคือ เป้าหมายหลักของพุทธปรัชญาอยู่ที่การหลุดพ้นจากทุกข์ทางจิตที่เกิดจากกิเลส เป็นจิตที่มีอิสรภาพ สมบูรณ์ ผ่องใส บริสุทธิ์ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า พุทธปรัชญาจะละเลยความทุกข์ทางกาย เห็นได้จากพระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์รู้เท่าทันความทุกข์ทางกายตามความเป็นจริงและหาวิธีการขจัด ป้องกัน หลีกเลียงอย่างถูกต้อง เช่น การสอนให้บริหารร่างกายด้วยอิริยาบถสี่ให้สมดุลกัน (กายบริหาร) การรับประทานอาหารให้พอเหมาะ ไม่มาก หรือน้อยจนเกินไป (โภชนาการ มัตตัญญูตา) เป็นต้น หรือถ้ามุ่งเป้าหมายของพุทธปรัชญาไปที่การศึกษาก็จะได้ข้อสรุปว่า เป้าหมายของการศึกษาเชิงพุทธปรัชญาอยู่ที่การศึกษารู้ว่าอะไรเป็นอะไร (ธีรโชติ เกิดแก้ว, 2553, หน้า 21-22)

สรุปได้ว่า หลักการ วิธีการ และเป้าหมายของพุทธปรัชญานี้คือการที่พระพุทธเจ้าได้เสนอถึงหลักการเพื่อละความไม่ดีหรือชั่ว เพื่อทำความดีให้เกิดขึ้น และเพื่อความบริสุทธิ์จดหมดแห่งจิตใจ โดยพุทธปรัชญาพุ่งเป้าไปที่การทำให้ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามพุทธธรรมมีความสุขในปัจจุบันชาติและชาติต่อไป จนในที่สุด สามารถหลุดพ้นจากการเกิด ซึ่งพุทธปรัชญาถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุด กล่าวคือการเข้าถึงนิพพานนั่นเอง

5. ชีวิตตามนัยแห่งพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์มีกรรมเป็นของตนเองซึ่งเป็นสมุฏฐานให้มนุษย์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสังสารอยู่ไม่ขาดระยะ ดังนั้น คำว่า "กรรม" เป็นคำกลาง ๆ จะมุ่งไปทางดีก็ได้ ทางชั่วยก็ได้ การกระทำดี เรียกว่า "กุศลกรรม" ส่วนการกระทำชั่ว เรียกว่า "อกุศลกรรม" ถ้าเราทำอะไรลงไปด้วยกายเรียกว่า "กายกรรม" ทำด้วยวาจา เรียกว่า "วจีกรรม" นึกคิดด้วยใจ เรียกว่า "มโนกรรม" การศึกษาให้รู้แจ้งในเรื่องกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด จึงเป็นกุญแจดอกสำคัญที่นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง มีผลเป็นความสุข สงบแก่ผู้ศึกษา มีประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้น และทำให้เห็นว่า การเกิดของเรามีความหมาย ไม่ใช่เกิดมาโดยความบังเอิญ มีชีวิตอยู่อย่างเลื่อนลอยและตายไปอย่างน่าสมเพชเวทนา เรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดทำให้คนหายมลายและตื่นตื่นต่อความเปลี่ยนแปลงในชีวิต ช่วยคลี่คลายความข้องใจในความสับสนของชีวิต เป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนควรเรียนรู้และทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งเพื่อชีวิตของตนเองจะได้ดีขึ้น

ความจริงแห่งชีวิต

ความเป็นจริงของชีวิตที่กล่าวไว้ในพระอภิธรรมปิฎก แสดงถึงความจริง 2 ประเภท คือ ปรมาตถธรรม กับ บัญญัติธรรม ปรมาตถธรรม คือ ความจริงที่ไม่มีการแปรปรวน หรือไม่มีควมวิปริตด้วย

ประการใด ๆ มีอยู่ 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ดังมีบาลีว่า “ตตถ วุตตตถาภิมมตถา จตุธา ปรมตถโต จิตตํ เจตสิกํ รูปํ นิพพานมิตติ สัพพธา แปลว่า อรรถแห่งพระอภิธรรม อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้นโดยปรมัตถ์ทุกประการ มี 4 อย่าง คือ จิต 1 เจตสิก 1 รูป 1 นิพพาน 1 ฯ” (มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2506, หน้า 1) โดยมีลักษณะธรรมชาติอยู่ 2 ประการด้วยกัน คือ 1. สามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์ และ 2. วิเสสลักษณะ ซึ่งเป็นธรรมชาติพิเศษที่มีประจำตัว ส่วนบัญญัติธรรม เป็นสิ่งที่บัญญัติหรือสมมติขึ้นมา เพื่อจะได้เรียกชื่อได้ถูกต้องตามความนิยมของคนหมู่หนึ่งหรือประเทศหนึ่ง ดังที่ปรากฏเป็นภาษาของชนชาติต่าง ๆ โดยอาศัยรูปร่าง สันฐาน และกิริยาอาการนั้น ๆ เป็นเครื่องหมายสมมติเรียกขานกันต่อ ๆ มา

สำหรับพระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ให้ความหมายของปรมัตถ์สัจจะไว้ว่า “ปรมัตถ์สัจจะความจริงโดยปรมัตถ์ คือ ความจริงตามความหมายสูงสุดตามความหมายแท้อย่างยิ่ง หรือตามความหมายแท้ขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่พอจะกล่าวถึงได้ หรือพอจะยังพูดให้เข้าใจกันได้ เพื่อสำหรับให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลาย คือรู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็น และเพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด คือการหยั่งรู้สัจธรรม ที่จะทำให้ความยึดติดยึดถือมั่นหลงผิดทั้งหลาย สลายหมดไป ทำให้วางใจวางท่าทีต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ผ่องใส เบิกบาน มีความสุขที่แท้จริง สิ่งที่เป็นจริงโดยปรมัตถ์ เช่น นามธรรม รูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน” (พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), 2532, หน้า 55)

บ่อเกิดแห่งชีวิต

ในอรรถกถาสวรรค์อุปมาสินี ท่านอธิบายถึงการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์มารดาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธินั้นเกิดเป็นกลรูปคือเป็นหยาดน้ำใสเหมือนน้ำมันงา ในสัปดาห์ที่ 2 หลังกลรูปได้เกิดเป็นอัพพุทรูปขึ้น มีลักษณะเป็นฟอง สีเหมือนน้ำล้างเลือดในสัปดาห์ที่ 3 หลังจากอัพพุทรูป ก็ได้เกิดเป็นเปสิรูปซึ่งมีลักษณะเหมือนชิ้นเนื้อที่เหลว ๆ สีแดง ในสัปดาห์ที่ 4 หลังจากเปสิรูปก็ได้เกิดเป็นฆนรูปขึ้น ซึ่งมีลักษณะเป็นก้อนมีสันฐานเหมือนไข่ไก่ ในสัปดาห์ 5 หลังจากฆนรูป จึงได้เกิดปัญญาสาขาคือรูปนั้นงอกออกเป็น 5 ปุ่ม คือ เป็นศีรษะ 1 มือ 2 เท้า 2 ต่อจากนั้นคือในสัปดาห์ที่ 12 ถึงสัปดาห์ที่ 42 ผม ขน เล็บ ก็ปรากฏขึ้น (คณะกรรมการแผนกตำรามหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2531, หน้า 351-352)

การที่พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงพัฒนาการของทารกที่อยู่ในครรภ์อย่างละเอียด เริ่มตั้งแต่เป็น Germ Cell เป็นต้นมา จึงเป็นตัวอย่างสมบูรณ์ นี้ก่อให้เกิดความทึ่งและความประหลาดใจให้แก่วงการแพทย์ในปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง เพราะเมื่อสมัย 2500 กว่าปีมาแล้วนั้นไม่มีเครื่องมือทันสมัย เช่น กล้องจุลทรรศน์ หรือเครื่องเอกซเรย์อันใดเลย แต่พระพุทธองค์ก็ทรงหยั่งทราบได้ชัดเจน เหมือนกับมีเครื่องมือเหล่านี้ และยังทรงรู้ซึ่งไปกว่านี้อีกมาก ข้อนี้เกิดจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์โดยแท้ อันไม่ใช่วิสัยที่ใครอื่นจะพึงรู้ได้ด้วยตนเอง

สำหรับปัญหาที่ว่ามนุษย์เกิดขึ้นได้อย่างไรหรืออะไรเป็นเหตุปัจจัยให้กายเกิดขึ้นนั้น จะพบว่าใน พุทธปรัชญาได้กล่าวไว้ถึงจุดกำเนิดของมนุษย์ไว้หลายแห่งที่เป็นปัจจัยที่ทำให้มนุษย์มีร่างกายเกิดขึ้นดังมี กล่าวไว้ในเสลาสูตรได้กล่าวแสดงถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้มนุษย์เกิดขึ้นมาได้กว้าง ๆ ว่า กายนี้ไม่มีใคร สร้าง ไม่มีใครก่อสร้างมา แต่กายนี้ก็เป็นสิ่งที่มีใช้ไม่มีเหตุ มีเกิดขึ้นเพราะเหตุมี และดับไปเพราะมีเหตุดับ เหตุของมันเป็นนั้นมิใช่เป็นสิ่งที่ เป็นปัจจัยภายนอก (ส.ส., 15/551/189)

ในมหาตมहाสังขยสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการที่มนุษย์ได้ก่อกำเนิดขึ้นในครรภ์ของมารดา ว่า ต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการสมบูรณ์ คือ

1. มาตา อุดูณี โหติ มารดามีระดู
2. มาตาปิโตร สนุณีปิตตา โหนติ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน
3. คนธพโพ ปจจุปฏิฐิตो โหติ มีสัตว์มาเกิด (ม.ม., 12/452/487)

ลักษณะของวิญญาณที่มารถือปฏิสนธิในครรภ์จะเกิดขึ้นโดย คัมภีระพะคือวิญญาณที่มีความพร้อม ที่มาเกิดจะรอโอกาสที่จะเข้าถือปฏิสนธิในครรภ์ซึ่งจะเป็นไปโดยอัตโนมัติ ตามอำนาจแห่งกรรมของ ตน กรรมจำแนกสัตว์ให้แล้วและประณีตว่าจะเกิดกับใคร ที่ไหน เมื่อไร เมื่อได้โอกาสก็จะเข้าถือปฏิสนธิทันที แต่ถ้านหาขาดองค์ประกอบในข้อใดข้อหนึ่ง ชีวิตหรือสัตว์ในครรภ์ก็จะไม่ปฏิสนธิ จึงเป็นที่น่าอัศจรรย์ที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายเรื่องกำเนิดชีวิตเมื่อสองพันกว่าปีเศษมาแล้ว มิได้ขัดแย้งกับกำเนิดชีวิตตาม แนววิทยาศาสตร์แต่อย่างใดการเกิดตามแนวทางวิทยาศาสตร์อธิบายได้เพียงเฉพาะขอบเขตแห่งประสาท สัมผัสพื้นประสาทสัมผัสไปแล้ววิทยาศาสตร์ก็รู้ไม่ได้ ภูมิที่สัตว์ถือเกิดตามหลักของพระพุทธศาสนาได้กล่าว ว่า การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์มีอยู่จริง ซึ่งมีหลักฐานอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามากมาย เช่น ใน คัมภีร์ชาดก เบตวัตถุ วิมานวัตถุ และพระสูตรอื่น ๆ อีก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในปาปวรรค แห่ง คัมภีร์ธรรมบท ความว่า สัตว์บางพวกเกิดในครรภ์ สัตว์บางพวกที่ทำการชั่วไว้ไปเกิดในนรกสัตว์ บาง พวกที่ทำการดีไว้ไปเกิดในสวรรค์ ส่วนท่านที่หมดกิเลสแล้วทั้งหลายย่อมนิพพาน

จากพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นชีวิตมนุษย์นั้นยืดยาวออกไปอีกตามอำนาจแห่งกรรมที่ตนเองทำเอาไว้ เว้นไว้แต่พระอรหันต์ผู้ที่หมดกิเลสแล้วย่อมไม่เกิดอีก ส่วนสัตว์ผู้ยังมีกิเลสอยู่ย่อมมีเหตุนำไปสู่การเกิดอีก ซึ่งจะวนเวียนกันอยู่ในภูมิ 31 ภูมิ และในการถือกำเนิดก็ย่อมเกิดในกำเนิด 4 คือ 1. ขลาพุชะ เกิด ในครรภ์ ได้แก่ กำเนิดของมนุษย์และสัตว์ที่คลอดออกมาเป็นตัว 2. อัณฑชะ เกิดในไข่ ได้แก่ กำเนิด สัตว์เตร็ดเตร่แล้วมีการฟักออกมาเป็นตัว 3. สังเสทชะ เกิดในถ้ำโคล ได้แก่ สัตว์จำพวกที่เกิดในสิ่ง ปฏิญกุลเช่นหนอนต่าง ๆ 4. โอปปาติกะ เกิดผุดขึ้น ได้แก่ กำเนิดเทวดาและสัตว์นรก (ม.ม., 12/169/147)

ในพุทธปรัชญายอมรับว่าสัตว์ทั้งหลายจะต้องมีการถือกำเนิดอย่างใดอย่างหนึ่งในสี่อย่างนี้ ซึ่งเป็น มาจากเหตุปัจจัยในส่วนอดีตก็มี ซึ่งเป็นผลมาจากกรรมเป็นสมุฏฐาน กำเนิดของสัตว์บางจำพวกเช่นมนุษย์ จะถือกำเนิดก่อตัวขึ้นมาได้ก็ต้องอาศัยเหตุถึงสามประการคือ บิดามารดาอยู่ร่วมกันและมีปฏิสนธิจึงจะถือ กำเนิดเป็นตัวตนได้ ซึ่งต้องอาศัยกรรมมารดาเป็นปัจจัยในการถือกำเนิด ดังนั้นพุทธปรัชญาถือว่าสัตว์ทั้ง

ปางมีพันธนาการมาจากต้นหาซึ่งเปรียบเสมือนเป็นสลักที่ไม่ยอมให้สัตว์หนีรอดพ้นได้ง่าย ๆ ดังพุทธพจน์ ความว่าหมู่มสัตว์ถูกต้นหาอันทำความสะดุ้งห้อมล้อมแล้ว ย่อมกระสับกระส่าย ดุจกระต่ายติดแล้ว กระสับกระส่ายอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ข้องแล้วด้วยสังโยชน์และธรรมเป็นเครื่องข้องยอมเข้าถึงทุกข์ บ่อย ๆ สีนกาลนาน (ขุ.ธ., 25/34/42)

ชีวิตตามนัยแห่งเอกนิยาม

ในความหมายเชิงเดียวนี้ พุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์ก็คือกระบวนการแห่งธรรม ซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัย เหตุปัจจัยแห่งแห่งธรรม ซึ่งเป็นการสืบทอดกันแห่งสังขารธรรม (ขุ.มหา., 29/865/481-2) พุทธศาสนา แสดงทรรศนะเกี่ยวกับมนุษย์ว่า “มนุษย์หรือตัวตนของมนุษย์ที่แท้จริงนั้นไม่มี” (ขุ.มหา., 29/865/483) แต่เชื่อว่ามนุษย์เกิดขึ้นมาในฐานะที่เป็นเพียงการประชุมของเหตุปัจจัย หรือส่วนประกอบต่าง ๆ การเกิดขึ้นของภาวะที่เรียกว่ามนุษย์นั้นเกิดจากการรวมตัวกันเข้า ของส่วนต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างเหมาะสม ในทางตรงกันข้ามเมื่อส่วนต่าง ๆ ถูกแยกออกไปแล้วความเป็นมนุษย์ก็จะมีไม่ นอกจากนั้นแล้วพุทธศาสนายังมองกว้างออกไปถึงโลกที่มีอยู่ภายนอกตัวมนุษย์ เป็นแต่เพียงการรวมตัวเข้าของสสารเช่นเดียวกับการ รวมกลุ่มของธาตุต่าง ๆ แล้วเกิดเป็นมนุษย์ เกี่ยวกับเรื่องนี้พุทธศาสนากล่าวว่า “รถ” ซึ่งเป็นลักษณะ เชิงอุปมาให้เข้าใจว่า รถเมื่อองค์สัมภาระต่าง ๆ มีเพลลา ล้อ กง และงอนเป็นต้น ถูกนำมาประกอบกัน เข้าตามแบบที่กำหนด ก็ถูกบัญญัติเรียกรถชนิดต่าง ๆ มีชื่อต่าง ๆ แต่ถ้านำมาแยกส่วนประกอบแล้ว จะพบว่าตัวของรถนั้นไม่มี มีแต่ส่วนประกอบต่าง ๆ และส่วนประกอบเหล่านั้นต่างก็มีชื่อเรียกจำเพาะ แต่ละอย่างอยู่แล้ว ตัวตนของรถก็ไม่มี ดังนั้น จะเป็นว่าตัวตนอันแท้จริงมิได้มีอยู่ รถจึงเป็นเพียงสิ่ง ที่อยู่ในฐานะเพียงเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากเหตุปัจจัยคือส่วนประกอบย่อยอื่น ๆ ของมันอีกต่อไปจึงเป็นว่า คำว่า “รถ” หรือ “ตัวตน” ของรถจึงมีอยู่เพียงแต่ในแง่สมมติบัญญัติเท่านั้น แต่ในเชิงปรมัตถ์หาไม่มี (มหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2540, หน้า 16)

ชีวิตตามนัยแห่งทวินิยม

มนุษย์ตามที่มีแสดงไว้ในพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่แสดงไว้เป็นแนวเดียวกันหรือแบบเดียวกันหมด แต่กล่าวได้หลายแบบ ซึ่งขึ้นอยู่กับความเหมาะสมกับบุคคลที่ฟังคำสั่งสอน หรือเพื่อให้เหมาะสมกับ สถานการณ์และจริตของบุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน พระองค์ทรงแสดงเพื่อให้คำสั่งสอนนั้นเข้าถึงบุคคล นั้นอย่างแท้จริง บางคนเข้าใจช้า แต่บางคนก็เพียงยกหัวข้อธรรมขึ้นมากล่าวหรือเพียงแต่ยกโดยอรรถ ฉะนั้นไม่เพียงพอจะต้องทำพยานุเคราะห์คืออธิบายรายละเอียดโดยพิสดารจึงเข้าใจ และบางคนไม่ว่าจะแสดง โดยอรรถหรือโดยพยานุเคราะห์ก็ไม่สามารถเข้าใจได้ (อง.จตุกก., 21/133/176) พุทธปรัชญายอมรับว่าคน แต่ละคนจะมีระดับอินทรีย์ที่ต่างกันหรือที่เรียกว่า มีอินทรีย์ไม่เสมอกัน ดังนั้น มนุษย์ตามทรรศนะพุทธ ศาสนาจึงได้กล่าวถึงองค์รวมของมนุษย์ว่ามี 2 ส่วน กล่าวคือ รูปกับนาม หรือรูปธรรมและนามธรรม หรือคำสามัญที่ใช้พูดกันโดยทั่วไปคือ กายและจิต คือส่วนใดที่มีลักษณะเชิงจะจัดเป็นรูป หรือเรียกว่า รูปกายหรือรูปขันธ์ ส่วนที่สัมผัสไม่ได้เป็นแต่เพียงสภาพธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งก็ถือว่าเป็นนามเรียก หรือ ว่าจิตหรือนามขันธ์ ดังนั้นมนุษย์ตามลักษณะทางทวินิยมจึงกล่าวได้ว่ามนุษย์เมื่อรวมกันเข้าจะมี 2 ส่วน

คือกายกับจิต

ชีวิตตามนัยแห่งพหุนิยม

พุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์แยกออกเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ ๆ ได้ 2 ส่วนคือกายส่วนหนึ่ง และจิตอีกส่วนหนึ่ง แต่ยังมีในที่หลากหลายแห่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่ามนุษย์นั้นมีส่วนประกอบ ๆ กันหลายอย่าง ซึ่งเป็นการแยกส่วนต่าง ๆ ของมนุษย์ออกเป็นส่วนย่อยหรือแยกออกเป็นแบบพหุนิยมซึ่งสามารถแยกย่อยออกไปได้หลายอย่าง ซึ่งพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงมนุษย์ว่ามีส่วนประกอบที่สามารถย่อยทอนให้เล็กลงไปได้ถึง 5 ประการซึ่งเรียกวธีการทางธรรมนี้ว่า มนุษย์ตามแบบของเบญจขันธ์ (ส.ส., 17/93/46)

ชีวิตตามนัยแห่งอายตนะ

ในพระสูตรตันตปิฎกมีหลาย ๆ สูตรได้วิเคราะห์มนุษย์โดยถือเอาอายตนะเป็นหลักของการรวมตัวหรือการประชุมกันเข้าของอายตนะโดยเฉพาะแล้วเป็นผลรวมของอายตนะภายในซึ่งมี 6 ประการ และตามหลักของพุทธศาสนาเมื่อพูดถึงอายตนะภายในแล้ว มักจะพูดถึงอายตนะภายนอกด้วยซึ่งมีการเชื่อมต่อกันกับอายตนะภายในซึ่งมีอยู่ 6 ประการตามทางอายตนะภายใน 6

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านกล่าวว่า อายตนะภายใน 6 และอายตนะภายนอก 6 ดังกล่าวนี้อาจแบ่งย่อยได้อีก เช่น อายตนะภายใน คือ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ และกายายตนะ อาจแบ่งออกไปตามปัจจัย คติ นิกาย และบุคคล ส่วนมนายตนะแบ่งออกเป็น 89 ประเภท โดยแยกเป็นกุศลวิญญาน อกุศลวิญญาน และกิริยาวิญญาน แต่เมื่อแบ่งเป็นวัตถุและปฏิบัติพาทก็มีประเภทเป็นอนก ส่วนอายตนะภายนอก คือ รูปายตนะ สัททหายตนะ คันธายตนะ และรสายตนะ แบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ โดยแบ่งเป็นสภาค วิสภาค และปัจจัยเป็นต้น โผฏฐัพพายตนะแบ่งเป็น 3 ประเภทด้วยอำนาจปฐวีธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ถ้าแบ่งโดยถือความแตกต่างกันแห่งปัจจัยแล้วมีประเภทเป็นอนันต์ ส่วนธรรมายตนะมีประเภทเป็นอนกโดยแบ่งตามความแตกต่างกันแห่งสภาวะและความแตกต่างแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สุขุมรูป และนิพพาน

ชีวิตตามนัยแห่งธาตุ

พุทธปรัชญานอกจากวิเคราะห์มนุษย์เป็นขันธ์ 5 และอายตนะ 6 แล้ว ยังได้วิเคราะห์มนุษย์เป็นธาตุ 6 และธาตุ 18 ตามนัยดังกล่าวนี้ มนุษย์ก็คือสิ่งที่เกิดจากการรวมกันเข้าของธาตุ 6 หรือธาตุ 18 นั้นเอง ส่วนการแสดงลักษณะของมนุษย์อีกนัยหนึ่ง กล่าวคือการแสดงตามนัยของธาตุ 18 แม้การแสดงตามนัยของธาตุ 18 จะแตกต่างไปจากนัยของธาตุ 6 บ้าง แต่ทั้งสองนัยนี้ ก็หาได้ต่างกันในเรื่องที่สำคัญไม่

ชีวิตตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่สำคัญมากอย่างหนึ่งในพุทธปรัชญา จากหลักการของปฏิจจสมุปบาทนี้มีนัยที่อาจนำมาอธิบายถึงเหตุปัจจัยสายเกิดของกายและเหตุปัจจัยที่ทำให้กายดับ (คือไม่เกิด) ตามหลักปฏิจจสมุปบาทนั้นถือว่าเป็นหลักหรือกฎที่แน่นอนตายตัวเหมือนสูตรทางคณิตศาสตร์หรือสูตร

ทางวิทยาศาสตร์เพื่อเป็นแนวในทางการศึกษาปัจจุสมุทพาทโดยการมองจากหลายแง่มุม

ชีวิตตามนัยแห่งปรมาตม์

ตามนัยของพระอภิธรรมนั้นถือว่ามนุษย์เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ประกอบขึ้นด้วย เหตุปัจจัย ประชุมแต่งหลายประเภท ธรรมชาติที่เรียกว่าคนนี้ โดยภาวะธรรมแล้ว ไม่ใช่คนหรือสัตว์ไม่เป็นตัวตน เรา หรือเขา แต่เป็นธรรมชาติที่เป็นปรมาตมธรรมซึ่งเป็นนามธรรมล้วน ๆ เท่านั้น เช่นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การถูกต้องสัมผัส และการนึกคิด สภาวะธรรมเหล่านี้เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หากดำรงถาวรอยู่ไม่ เป็นเพียงกระแสและกระบวนการของธรรมชาติที่เคลื่อนไหวหรือเลื่อนไหลไปตามกระแส ของมันอยู่ตลอดเวลา ที่ไปเข้าใจเอาว่า เป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ เป็นเรา หรือเป็นเขาเป็นต้น เป็นเพราะ ไม่เข้าใจ ไม่รู้เห็น สภาวะธรรมตามความเป็นจริง แล้วจึงเกิดยึดถือเอาธรรมที่ดำเนินไปตามกระบวนการ ของมันว่า เป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ เป็นเรา หรือเป็นเขา

การมองเห็นผิดจึงได้พากันหลงยึดในรูปขันธ์และนามขันธ์ หรือธรรมชาติอันตัวตนเราเขาหรือ เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นนั่น เป็นนี่ เมื่อได้ยิน เมื่อได้กลิ่น เมื่อถูกต้องสัมผัส เมื่อนึกคิด ก็หลงยึดถือ เอาธรรมชาติ นั้น ๆ เช่นเสียงที่ได้ยินกลิ่นที่ได้รับเป็นต้นว่าเป็นสัตว์หรือเป็นมนุษย์ขึ้นมา ความจริงแล้ว การเห็นหรือการได้ยินเป็นต้นเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย คือ ตากระทบกับรูป หูกระทบกับเสียงเป็นต้น โดยสภาพของมันแล้วมันเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หากได้ตั้งอยู่อย่าง ถาวรไม่ ในพระอภิธรรมทั้ง ได้แสดงถึงธรรมชาติที่แท้จริง หรือที่เป็น ปรมาตมธรรมไว้ 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ปรมาตมธรรมทั้ง 4 โดยสภาวะธรรมแล้ว ทรงไว้เพียงกิริยาเท่านั้น ไม่มีรูปพรรณสัณฐานใด ๆ เป็นสิ่งกำหนดเป็นสิ่งอาศัยปัจจัย เกิดขึ้นแล้วดับไป การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการดับลง ล้วนเป็น ไปตามอำนาจของเหตุปัจจัยโดยลำพังมันเองไม่สามารถเกิดขึ้นได้ โดยนัยแห่งปรมาตมธรรมในพระอภิธรรม มนุษย์คือธรรมชาติอย่างหนึ่ง ประกอบขึ้นด้วยปรมาตมธรรม 3 ประการ คือ จิต เจตสิก และรูปซึ่งเป็น สังขารธรรม ส่วนปรมาตมธรรมคือนิพพานนั้น เป็นวิสังขารธรรม เป็นธรรมชาติที่ดับกิเลสและทุกข์ เป็น ธรรมชาติที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีการเกิดใหม่และไม่มีการดับเหมือนสังขารธรรม จิตเป็นส่วนประกอบ อันดับแรกของมนุษย์ จิตนั้นเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง มีสภาวะรู้อารมณ์เป็นลักษณะ คือรู้ว่าเห็น รู้ว่าได้ยิน รู้ว่าได้กลิ่น รู้ว่าได้รส รู้ว่าได้ถูกต้อง และรู้ในธรรมารมณ์ จิตโดยสังเขป มีจำนวน 89 ดวง และโดย พิศดารมี 121 ดวง เจตสิกเป็นองค์ประกอบอันดับที่ 2 ของคน เจตสิกนั้นเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นกับ จิต มีสภาวะประกอบเป็นลักษณะ คือเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์อย่างเดียวกับจิตและ อาศัยวัตถุเดียวกับจิต รูปเป็นองค์ประกอบอันดับที่ 3 ของคน รูปเป็นสภาวะธรรมที่แตกดับหรือผันแปร ไปเพราะความเย็นร้อนเป็นต้น เป็นธรรมชาติที่ไม่รู้อารมณ์ เกิดขึ้นแล้วดับไปเพราะเหตุปัจจัยเช่นเดียวกับ จิตและเจตสิก รูปที่มีจิตรู้ได้ทางลิ้น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นรูปที่จิตรู้ได้ทางกาย รูปอื่น ๆ ที่จิต ไม่อาจรู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

ชีวิตตามนัยแห่งสังสารวัฏ

การเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ นั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ในสมชีวิตสูตรซึ่งเป็นเสมือนหนึ่งว่าชีวิตนี้มีการเชื่อมโยงติดต่อกันไปเรื่อย ๆ หรือบางภพชาติที่บุคคลต่าง ๆ จะมีความปรารถนาจะได้อะไรกันซึ่งมีปรากฏเป็นหลักฐานที่ทำให้ภรรยาและสามีได้พบกันในภพนี้และภพหน้าสามารถอยู่ร่วมกัน ดังความว่าภรรยาและสามีทั้งสอง เป็นผู้มีศรัทธา รู้ความประสงค์ของผู้ขอมีความสำรวม เป็นอยู่โดยธรรม เจริญจาคะที่น่ายกแก่กันและกันย่อมมีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีความผาสุก ทั้งสองฝ่ายมีศีลเสมอกัน รักใคร่กันมาก ไม่มีใจร้ายต่อกัน ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว ทั้งสอง เป็นผู้ที่มีศีลและวัตรเสมอกันย่อมเป็นผู้สวयกา มารมณ์เพิลิตเพลินันบันเทิงใจในเทวโลก (อง.จตุกก., 21/56/61)

พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ยังมีกิเลสอยู่ ย่อมตกอยู่ในกระแสของการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตเป็นประดุจสายโซ่อันยืดยาว ตามหลักของกฎจตุสมุขบาทที่อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเป็นสายติดต่อกันไปจากปัจจุบันชาติ โยงใยถึงอดีตชาติ ต่อไปถึงชาติหน้าด้วย คนเราเกิดตายมาแล้วนับชาติไม่ถ้วน トラบใดที่กิเลสยังไม่หมดไปจากขันธสันดาน ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด ดังพุทธดำรัสแก่ภิกษุความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นที่ก้างกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ (อง.จตุกก., 21/56/61)

พุทธดำรัสนี้ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ทุกคนได้เคยเกิดเคยตายมาแล้วทั้งนั้นไม่สามารถจะกำหนดนับได้ ถ้าหากจะเอากระดูกของคนเพียงคนเดียวที่เคยตายมาแล้วในอดีตชาติ มารวมกองไว้ กระดูกของคนนั้นจะกองโตกว่าภูเขาเสียอีก การเวียนว่ายตายเกิด อาศัยปัจจัยเป็นเหตุผลติดต่อกันเป็นสายเรื่อยไปไม่สิ้นสุด แต่ละชีวิตเป็นผลมาจาก กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ที่ทุกชีวิตจะปิดภาระในการรับผลของกรรมในอดีต และปัจจุบันกรรมไม่ได้ จนกว่าจะสามารถทำลายกิเลสให้หมดสิ้นไปจากจิตใจได้ ตัวการที่เป็นสาเหตุสำคัญของการติดข้องอยู่ในสงสารนี้คือ ตัณหา ความทะยานอยาก トラบใดที่ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของตัณหา ชีวิตก็จะต้องเวียนว่ายตายเกิดโดยไม่มีที่สิ้นสุด ตัณหาเกิดจากอวิชชา คือความไม่รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง เพราะหลงยึดมั่นสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นเรา เป็นของเรา ด้วยอำนาจของอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่น กล่าวโดยสรุป หลักการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธศาสนา มีเหตุปัจจัยมาจาก กิเลส กล่าวคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นเหตุให้กระทำความกรรม เมื่อกระทำแล้วย่อมเกิดผลหรือวิบาก ผลหรือวิบาก คือ นามรูปที่ยังประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นกิเลส เป็นเหตุให้กระทำความกรรม เมื่อกระทำความกรรมก็ย่อมเกิดผล เป็นนามรูปใหม่ ติดต่อกันไปไม่รู้จักสิ้นสุด จึงได้ชื่อว่าสังสารวัฏ พุทธปรัชญาเชื่อในเรื่องสังสารวัฏ และการสืบทอดระหว่างคนเราเคยเกิดมาแล้วทั้งสิ้น นับชาติไม่ถ้วน เกิดในภพภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎแห่งกรรมที่ได้กระทำไว้ทั้งดีและชั่ว ถ้ายังมีกิเลสอยู่เปรียบเหมือนยางเหนียวในพืชมียอยู่ تراบใด ก็ต้องเวียนว่าย ตายเกิดอยู่ تراบนั้น จิตที่ได้รับ การอบรมแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นกิเลส ก็ย่อมนำไปเกิด ในภพภูมิที่ประณีต มีความสุขประเสริฐ และสูงขึ้น แต่ถ้าจิตไม่ได้รับการฝึกอบรม ปล่อยไว้ตามสภาพที่มันเป็น ปล่อยให้สกปรกเศร้าหมอง เพราะถูกกิเลสจับ นอกจากจะก่อความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง และสังคมในชาตินี้แล้ว ยังจะให้ภพชาติต่ำทรามลงไป ต้องประสบกับความทุกข์ ความเดือดร้อนมากในชาติต่อ ๆ ไปอีกด้วย

พุทธปรัชญาสอนว่า การตายไม่ใช่ความสิ้นสุดแห่งชีวิต หากเป็นเพียงการสลายนามรูปอย่างหนึ่ง วิกาภของกรรมที่ยังเหลืออยู่ก็จะก่อให้เกิดนามรูปขึ้นใหม่อีก นามรูปที่เกิดขึ้นมาใหม่นั้น ย่อมรับเศษแห่ง วิกาภที่ยังเหลืออยู่ติดมาด้วย และยังได้สังสมกรรมใหม่ขึ้นอีกเรื่อย ๆ ซึ่งผลของการกระทำนั้น ๆ ก็ จะปรากฏในชีวิตปัจจุบัน และอนาคตต่อไปอีกด้วย เกิดเป็นนามรูปใหม่เรื่อย ๆ ไม่ขาดสาย จนกว่าจะตัด กระแสแห่งวิกาภกรรมคืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน เสียได้ ก็จะบรรลุมตธรรม กล่าวคือพระนิพาน เป็นที่สิ้นสุดแห่งทุกข์เบียดเบียน ให้ปฏิบัติในสิ่งที่จะเอื้อประโยชน์ต่อทุกสรรพชีวิต เสมือนหนึ่งเป็นญาติ กัน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ทูตยวรรคที่ 2 ว่าดูกร ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นที่ก้ำกั้น มี ตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ สัตว์ที่ไม่เคยเป็นมารดา ไม่ เคยเป็นบิดา ไม่เคยเป็นพี่น้องชาย ไม่เคยเป็นพี่น้องสาว ไม่เคยเป็นบุตร ไม่เคยเป็นธิดาโดยกาลนาน นี้ มิใช่หาได้ง่ายเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อ เหล่าสัตว์ ผู้มีอวิชชาเป็นที่ก้ำกั้นมีตัณหา เป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ที่สุดเบื้องต้นเบื้อง ปลายย่อมไม่ปรากฏ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอได้สวैयाทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศได้เพิ่มพูนปฐพี ที่ เป็นป่าช้า ตลอดกาลนาน ภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านั้นพอทีเดียวเพื่อจะเปื้อนนายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนด พอเพื่อจะหลุดพ้น (ส.นิ., 16/450 - 455/187 - 189)

พุทธปรัชญา กล่าวว่า การวิวัฒนาการของมนุษย์ที่ถือกำเนิดตามภพภูมิไปสู่ภพภูมิต่าง ๆ นั้นมีมาก หมายที่พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า อบายนั้นมิใช่จริง และคนที่ทำชั่วย่อมไปเกิดในอบายจริง ดังที่พระพุทธ ตรัสไว้ในอติวุตตะกะ ติกนิบาต แห่งคัมภีร์ชุตทกนิกายว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไฟ 3 กองนี้ คือ ไฟคือ ราคะ 1 ไฟคือโทสะ 1 ไฟคือโมหะ 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไฟ 3 กองนี้แล ย่อมเผาผลาญสัตว์ทั้ง ไลยไฟคือราคะ ย่อมเผาผลาญสัตว์ทั้งหลาย ผู้กำหนดแล้ว ผู้หมกมุ่นอยู่แล้วในกามทั้งหลาย แต่ไฟคือโทสะ ย่อมเผาผลาญ นรชนทั้งหลาย ผู้พยาบาล ซึ่งชอบฆ่าสัตว์ ส่วนไฟคือโมหะ ย่อมเผาผลาญนรชนทั้งหลาย ผู้ ลงมงาย ซึ่งไม่ฉลาดในอริยธรรม ไฟทั้ง 3 กองนี้ ย่อมเผาผลาญสัตว์ผู้ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นไฟผู้ยินดียิ่งในกาย ของตน สัตว์เหล่านั้นพอกพูนนรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน อสุรกาย และ เปตตวิสัยอยู่ ทำผู้ที่เกิดใน อบายทั้งสี่ให้มีปริมาณมากขึ้น จึงไม่พ้นจากบ่วงแห่งมารได้ (ช.อติ., 25/274/301)

ส่วนการกำเนิดในปรโลกนั้นผู้ที่ไม่เชื่อเรื่อง บาป บุญ นรก สวรรค์ และไม่เชื่อเรื่องโอปปาติกะ กำเนิด พระพุทธเจ้าทรงถือว่าเป็นคนมีฉันทวิภูติตั้งข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอปณณกสูตร คัมภีร์ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมป็นณาสกั ความว่าดูก่อนคหบดีทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์บางพวกซึ่งมีวาหะอย่าง นี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่าการให้ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเคารพบูชาไม่มีผล ผลของกรรมดีกรรมชั่ว ไม่มี โลกนี้ไม่มี (คือสัตว์จากโลกอื่นที่จะมาเกิดในโลกนี้ไม่มี โลกอื่นไม่มี (คือสัตว์จากโลกนี้ที่จะไปเกิด โลกอื่นไม่มี คุณมารดาไม่มี คุณบิดาไม่มีสัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี สมณพราหมณ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทราบชัดถึงโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาได้เอง และสามารถทำให้ผู้อื่นรู้ได้ด้วยไม่มี รวมเป็นมีฉันทวิภูติ 10 ประการ พระพุทธองค์ตรัสต่อไปอีกว่าสมณพราหมณ์ผู้มีวาหะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้จะต้องเปื้อน นายในการประพฤติกุศลธรรม 3 ประการ คือกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริตแต่กลับไปยึดมั่นในการ

ประพตอกุศลธรรม 3 ประการ คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่เห็นโทษของอกุศลธรรม และไม่เห็นอนาถิสงส์ของกุศลธรรมปรโลก (โลกหน้า) มีอยู่แท้ ๆ เขากลับเห็นว่าไม่มี ความเห็นของเขาจึงเป็นมิจฉาทิฏฐิ ปรโลกมีอยู่แท้ ๆ แต่เขากลับเห็นว่าไม่มี ความคิดของเขาจึงเป็นมิจฉาสังกัปปะ ปรโลกมีอยู่แท้ ๆ แต่เขากลับพูดว่าไม่มี คำพูดของเขาจึงเป็นมิจฉาจาจา ปรโลกมีอยู่แท้ ๆ เขากล่าวว่าไม่มี คนเช่นนี้เชื่อว่าคัดค้านต่อพระอรหันต์ทั้งหลายผู้กล่าวยืนยันว่าปรโลกมีอยู่ (ม.ม., 13/105-106/101-102)

ชีวิตตามนัยแห่งโลกุตตระ

ชีวิตแบบโลกุตตระเป็นชีวิตที่มีความสงบสุข เป็นอิสระ เป็นผู้เบาบางจากกิเลส และมี

วิมุติรสเป็นอมตธรรม ประกอบด้วยพระอริยบุคคล 4 จำพวก คือ

1. พระโสดาบัน หมายถึง พระอริยบุคคลผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรมขั้นที่ 1 เป็นผู้ปิดประตูอบายภูมิ 4 แล้ว แต่ท่านยังมีโลภะ ยังมีความสนุกสนาน ยังมีความพอใจ ของท่านที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ที่ยึดถือสภาพธรรมทั้งหลาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคล และพระโสดาบันบุคคลมีศีล 5 บริสุทธิ์เป็นนิจศีล

2. พระสกทาคามี หมายถึง พระอริยบุคคลผู้รู้แจ้งอริยสัจขั้นที่ 2 ดับความยินดี พอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อย่างหยาบ แต่ยังมีโลภะ โทสะ โมหะเหลืออยู่ แต่ก็น้อยกว่าพระโสดาบันบุคคล การละสังโยชน์ก็ละได้เหมือนกับพระโสดาบันบุคคลเท่ากับ สกิ อากัจฉิตติ ผู้ที่ (โดยมาก) จะกลับมาปฏิสนธิในมนุษยอีกเพียงครั้งเดียว ชื่อว่า สกทาคาม

3. พระอนาคามี หมายถึง พระอริยบุคคลผู้รู้แจ้งอริยสัจขั้นที่ 3 พระอนาคามีบุคคลไม่มีโทสะ เหลืออยู่เลย เพราะดับโลภะขั้นยินดี พอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โภจฐัพพะ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดโทสะ ได้หมด

4. พระอรหันต์ หมายถึง พระอริยบุคคลผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรมขั้นที่ 4 ดับกิเลส เป็นสมุจเฉท ไม่มีเหลือ เมื่อปรินิพพานแล้วไม่เกิดขึ้นอีกต่อ เปรียบเหมือนไฟที่ไม่มีเชื้อได้ทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งปวง จบสิ้นภารกิจของชีวิตรูป และชีวิตนาม เป็นครั้งสุดท้ายสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือละสังโยชน์เบื้องสูง 5 ประการ และกิเลสทั้งหมด

สรุปว่า ชีวิตในทัศนะแห่งพุทธปรัชญาที่กล่าวแสดงมาข้างต้นทั้งหมด ทำให้เข้าใจได้ว่า ชีวิตนี้เป็นเรื่องจริงคือหากได้พิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการอย่างถี่ถ้วนแล้วจะพบว่าสามารถรู้ได้ว่าอะไรคือความจริงหรือสัจธรรมได้จากชีวิตนี้นั่นเอง ดังที่ได้แสดงเนื้อหาเกี่ยวกับความจริงแห่งชีวิตและบ่อเกิดแห่งชีวิต พร้อมทั้งได้แสดงอรรถาธิบายให้รายละเอียดเกี่ยวกับมุมมองเรื่องชีวิตตามนัยแห่งพุทธปรัชญา เป็นประเด็น ๆ ไป ได้แก่ ชีวิตตามนัยแห่งเอกนิยาม ชีวิตตามนัยแห่งทวินิยม ชีวิตตามนัยแห่งพหุนิยม ชีวิตตามนัยแห่งอายตนะ ชีวิตตามนัยแห่งธาตุ ชีวิตตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาท ชีวิตตามนัยแห่งปรมัตถ์ ชีวิตตามนัยแห่งสังสารวัฏ และชีวิตตามนัยแห่งโลกุตตระ ดังนั้น พุทธปรัชญาที่น่าเสนอแบบวิเคราะห์ วิจัยในที่นี่จึงมุ่งเน้นเรื่องชีวิตเป็นหลัก เพราะหลักการที่เกี่ยวกับชีวิตนี้สามารถให้ทัศนะทางปรัชญาได้

หลากหลายแนวทาง เป็นต้นว่าให้แนวทางแห่งความจริงหรืออภิปรัชญาก็ได้ และแม้แต่ให้แนวทางการที่ควรประพฤติหรือจริยศาสตร์ก็ได้เช่นกัน

6. วิเคราะห์และวิจารณ์

ดังที่พรรณนามาตั้งแต่ต้น ทำให้เห็นได้ว่า ชีวิต ได้แก่ ธรรมชาติของกระแสรูปและกระแสนามที่ทำการขับเคลื่อนไหลเวียนไปตามอำนาจหน้าที่ด้วยแรงหมุนของไตรวิภูฏ คือ กิเลสวิภูฏ กรรมวิภูฏ และวิปากวิภูฏ ที่จัดสรรให้ชีวิตมีความเป็นไปในภพภูมิต่าง ๆ ฉะนั้น พุทธปรัชญาเรื่องชีวิตจึงวิเคราะห์วิจารณ์ได้ใน 2 มิติ ดังนี้

1. ชีวิตในมิติแห่งปัจจุบันชาติ หมายความว่าชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญานี้ให้ความสำคัญกับปัจจุบันกาลเป็นอันดับแรกสุด เพราะพุทธปรัชญามองว่าชีวิตที่ผ่านมาหรือชีวิตในอดีตกาลและชีวิตในอนาคตต่างเป็นชีวิตที่ไม่ควรให้ความสำคัญหรือคิดถึงมากนัก ด้วยว่าชีวิตในอดีตกาลเมื่อคิดถึงไปย่อมไม่สามารถย้อนกลับไปได้ ส่วนชีวิตในอนาคตก็เป็นช่วงเวลาที่ยังไม่เกิดขึ้น จึงไม่ควรคิดกังวลมากไปเสียจนไม่ทำอะไรเลย

2. ชีวิตในมิติแห่งอนาคตชาติ หมายความว่าอันดับต่อมาที่พุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับชีวิตคือช่วงเวลาแห่งอนาคตชาติหรือชาติต่อไปหลังจากชาตินี้ เพราะการให้ความสำคัญกับอนาคตชาติต่อจากปัจจุบันชาตินี้จัดว่าเป็นนัยแห่งเหตุผลที่พุทธปรัชญามองถึงความสมเหตุสมผลของการทำดียอมไม่ได้ดีหรือทำไม่ดียอมได้ไม่ดี ซึ่งการได้ดีหรือไม่ได้ดีนี้จะเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันชาติก็ได้หรือในอนาคตชาติก็ได้ ดังนั้น การมีแนวคิดเรื่องชาติหน้าถัดจากชาตินี้ไป ในทัศนะพุทธปรัชญาจึงไม่ถือว่างมงายหรือไร้เหตุผล ตรงกันข้าม การมีทัศนะเช่นนี้กลับช่วยให้การอธิบายเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธปรัชญามีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

อีกนัยหนึ่ง

1. ชีวิตในมิติแห่งปุถุชน หมายความว่าทัศนะพุทธปรัชญามองว่าชีวิตนี้เริ่มนับจากการมีกิเลสหรือมีอวิชชาจนต้องทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น ภาวะแห่งความเป็นปุถุชนจึงมาคู่กับการเกิดมีชีวิต พุทธปรัชญาจึงเสนอหลักการให้มนุษย์แสวงหาหนทางหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงให้ได้ เพราะเมื่อยังเป็นปุถุชนอยู่ การที่จะถูกกิเลสรบกวนให้หลงผิดยอมเป็นไปได้เสมอ สรรุปแล้ว ชีวิตที่ดีในทัศนะพุทธปรัชญาจึงเป็นชีวิตที่มีความเพียรพยายามทำลายความชั่วหรือสิ่งไม่ดีให้หมดไปจากชีวิตให้ได้

2. ชีวิตในมิติแห่งอริยชน หมายความว่าชีวิตในทัศนะพุทธปรัชญานี้ให้ความสำคัญกับความหลุดพ้นจากความทุกข์เพราะการเวียนว่ายตายเกิด เพราะหากชีวิตยังหนีความทุกข์นานาประการไม่พ้น การที่ชีวิตจะพบกับความสุขแบบยั่งยืนยอมเป็นไปได้อย่าง ดังนั้น การเข้าถึงความสุขที่เกิดจากการเข้าถึงนิพพานจึงเป็นสถานะที่เป็นอุดมการณ์สูงสุดในพุทธปรัชญา ซึ่งคนที่ถึงนิพพานดังกล่าวนี้จัดว่าเป็นอริยชนตามนัยพุทธปรัชญาได้

7. สรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถสรุปได้ดังนี้ การศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนานั้น ต้องศึกษากันตั้งแต่เริ่มกำเนิดพระพุทธศาสนาจนถึงการนำพระพุทธศาสนาไปสู่นานาชาติประเทศ ตลอดจนต้องศึกษาถึงการแตกนิกายของพระพุทธศาสนาด้วย เพราะนี่ถือว่าเป็นจุดเชื่อมต่อกับความรู้ความเข้าใจในความแตกต่างแต่ไม่แตกแยกของคำสอนในพระพุทธศาสนา หรือแม้แต่เรื่องความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดีย ฉะนั้น การนำเสนอพุทธศาสนประวัติในที่นี้จึงมุ่งเน้นให้เกิดความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาในอดีตและปัจจุบันเพื่อเป็นการพัฒนาไปสู่ความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธปรัชญามากยิ่งขึ้น เพราะหากได้ศึกษาประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนาแล้วโยงไปสู่หลักพุทธปรัชญาได้ย่อมจะทำให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ดังที่ได้นำเสนอหลักพุทธปรัชญาเรื่องชีวิตเป็นตัวอย่างศึกษาย่อมทำให้ทราบว่าพุทธปรัชญาเรื่องชีวิตจะมองด้วยมิติเดียวกันนั้นคงไม่ได้ เพราะเรื่องชีวิตในพุทธปรัชญานี้ พระพุทธเจ้าทรงกล่าวสอนผ่านหลักพุทธปรัชญาหลายหัวข้อ ดังนั้น จะไม่เป็นการขอบด้วยหลักพุทธปรัชญาเลย ถ้าหากตัดสินแนวคิดเรื่องชีวิตด้วยมิติแห่งพุทธปรัชญาเพียงหลักการใดหลักการหนึ่ง สรุปแล้วหลักพุทธปรัชญาทั้งหมดสามารถจัดลงในหลักสังขารมและจริยธรรมที่เป็นสากลได้อย่างน่าสนใจและชวนให้เกิดการคิดวิเคราะห์หิวจรณได้อย่างน่าฟัง

บรรณานุกรม

- เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. (2557). *พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ปรัชญา*. กรุงเทพฯ : โสภณการพิมพ์.
- ชัยวัฒน์ อัดพัฒน. (2553). *เอกสารประกอบคำบรรยาย พป 307 สัมมนาสารัตถะแห่งพุทธศาสนาและปรัชญา*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ซี. อี. เอ็ม. โจดี แต่ง, วิจิตร เกิดวิศิษฐ์ แปล. (2518). *ปรัชญานิเทศ*. กรุงเทพฯ : บริษัทพิพิธ จำกัด.
- ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. (2536). *ปรัชญาตะวันออก*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2553). *พุทธปรัชญา : มติการมองโลกและชีวิตตามความจริง*. กรุงเทพฯ : บริษัท คอมเมอร์เชียลเวสต์มีเดีย จำกัด.
- บุญมี แทนแก้ว. (2536). *ปรัชญาศาสนา*. กรุงเทพฯ : หจก. ณะการพิมพ์.
- _____. (2541). *ปรัชญา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- _____. (2544). *ปรัชญาเบื้องต้น*. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์.
- ปานทิพย์ ศุภนคร และคณาจารย์ภาควิชาปรัชญา. (2545). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพฯ : โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์.

พระคณาจารย์จีนธรรมสมาธิวัตร (เย็นเจียว). (2513). *สารัตถธรรมมหายาน*. กรุงเทพฯ :

วัดมิ่งกรมลาวาส.

พระศรีคัมภีร์ญาณ, ศ.ดร.. (2559). *พุทธปรัชญา*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหามฆวรินทร์ ปุริสุตโตโม. (2550). *มองศาสนา มองปรัชญา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ช่อระกา.

_____. (2545). *วิสุทธิมรรค*. กรุงเทพฯ : สาขาวิชาพุทธศาสตร์ คณะศาสนาและปรัชญา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

_____. (2548). *พุทธปรัชญาเปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่มธรรม.

_____. (2549). *พระเจ้าอโศกมหาราชกับพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ช่อระกา.

_____. (2550). *พุทธศาสนากับศาสตร์ต่าง ๆ (บรรณาธิการและเขียนร่วม)*. กรุงเทพฯ : ประเทศอินเดีย
: สำนักพิมพ์ Om Laser Printer.

_____. (2551). *วิถีพุทธกับชีวิตที่ดีงามตามนัยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วน
จำกัดอรุณการพิมพ์.

_____. (2552). *พุทธจริยศาสตร์*. กรุงเทพฯ : สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษาและสาขาวิชาพุทธศาสนา
และปรัชญา คณะศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

_____. (2552). *เปรียบเทียบคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน*. กรุงเทพฯ : สาขาวิชา
พุทธศาสนศึกษาและสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา คณะศาสนาและปรัชญา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

_____. (2553). *ปรัชญาสังคมและการเมือง*. กรุงเทพฯ : สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย.

_____. (2553). *พุทธปรัชญากับปรัชญาครูทั้ง 6*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดบางกอกบล็อก.

_____. (2554). *ตรรกศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ : สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษาและสาขาวิชาพุทธ
ศาสนาและปรัชญา คณะศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราช
วิทยาลัย.

_____. (2554). *สัมมนาประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : สาขาวิชาพุทธ
ศาสนศึกษาและสาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราช
วิทยาลัย.

_____. (2557). *ปรัชญาและแนวคิดทางการศึกษา (เขียนร่วม)*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราช
วิทยาลัย.

- _____ . (2557). *สัมมนาปรัชญาชีวิตและครอบครัว*. กรุงเทพฯ : สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา คณะศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหามหาวินทร์ ปุริสสุตโตโม. (2557). *พุทธปรัชญา : ศึกษาและวิเคราะห์ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด.
- _____ . (2558 - 2559). *ประเทศไทยกับธรรมมาภิบาลด้วยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง* (เขียนร่วม). กรุงเทพฯ : หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและจริยศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). (2546). *พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*. กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์.
- _____ . (2555). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชวรมนี (ประยูรค์ ปยุตโต). (2528). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ฟิลิป สโตกส์ แต่ง, *พระมหาพรชัย สิริวิโร*, ดร. แปล. (2558). 100 คนคิด เรียงร้อยถ้อยปรัชญา. กรุงเทพฯ : บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด.
- ไพฑูริย์ พัฒน์ใหญ่ยิ่ง. (2530). *ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. (2525). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- . (2525). *พระไตรปิฎกภาษาไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2543). *ปรัชญาทั่วไป*. กรุงเทพฯ : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด.
- ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์. (2526). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กำแพงเพชร : วิทยาลัยครูกำแพงเพชร.
- เสถียร โพนินันตะ. (2518). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร*. กรุงเทพฯ : พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2539). *พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2530). *พระไตรปิฎกวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ : ช่อมะไฟ.
- แสง จันทร์งาม. (2540). *วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุนทร ณ รัชชี. (2537). *ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุนทร ณ รัชชี. (2550). *พุทธปรัชญาในพระไตรปิฎก*. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภัทร สุนธธาภิรมย์ ณ พัทลุง. (2524). *พุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสต์*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทบพิธการพิมพ์ จำกัด.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2532). *ปรัชญาอินเดีย*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพมหานคร : บริษัท อรมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด.

J.N. Sinha. (2009). *Introduction Philosophy*. Calcutta : New Central Book Agency (P) Ltd..

P.V. Bapat. (1937). *Vimuttimaggā and Visuddhimaggā : A Comparative Study*. Poona : The Culcutta Oriental Prees.

Paulson. (1922). *Introduction to Philosophy*. New York : Macmillan.

Rhys Davids. and Stet. (1966). *The Pali Text Society's Pali – English Dictionary*. London : The Pali text Society.

Thomas Mautner. (2000). *The Penguin Dictionary of Philosophy*. England : Penguin Book Ltd..

Y. Masih. (2002). *A Critical History of Western Philosophy*. Delhi : Motilal Banarsidass.

http://www.84000.org/tipitaka/dic/index_dd.php

<http://www.buddhistlibrary.org/th/thumbnails.php?album=136>

<http://www.geocities.ws/tmchote/tpd - mcu/>

<http://www.history.mbu.ac.th>